

A misztériumi vallások szerepe az őskereszténység kialakulásában.

I.

A keresztény vallás keletkezésével kapcsolatban az ortodox teológiában hosszú évszázadokon keresztül az a merev és kizárólagos álláspont uralkodott, és többé-kevésbé uralkodik még ma is, hogy a kereszténység valami egészen új jelenség volt és legteljesebb ellentétben állott a görög-római világgal, melyben megjelent. E rideg dogmatikus álláspont szerint a görög-római világnak a kereszténység kialakulásában semmi történelmi szerepe nem volt és a kereszténység „az idők teljességében”, természetfölötti úton jött létre.

A múlt század folyamán fellépő és a keresztény teológiában kiváló szerepet játszó liberális teológiai irányzat élesen szembe fordult ez ortodox állásponttal és a kereszténységnek nem a hit, hanem a tudomány szempontjából való tanulmányozását tűzte ki célul. E tekintetben a legnagyobb és legeredményesebb munkát a múlt század második felétől egészen napjainkig az u. n. vallástörténeti iskola végezte Németországban, mely a kereszténység eredetének vallástörténeti szempontból való kutatását fogadta el s a legkiválóbb protestáns teológusok nagyrésztét maga körül csoportosította. Ez iskola főmunkatere a Kr. előtti és utáni első évszázad vallásos problémáinak kutatása s egyik csoportja az utóbbi két-három évtizedben a keleti misztériumi vallások szerepét is beható tanulmányozás tárgyává tette és igyekezett azoknak a kereszténység kialakulására gyakorolt esetleges hatását kimutatni. E téren az iskola utolsó kiváló tudósa Reitzenstein német teológus és filológus volt.

A vallás-történeti iskola, sajnos, pillanatnyilag hanyatlóban van s a német protestáns teológiára az utóbbi évtizedekben gya-

A misztériumi vallások szerepe az őskereszténység kialakulásában.

korolt nagy hatását és irányító szerepét kezdi elveszíteni, melynek oka részben az, hogy legkiválóbb képviselőit, mint Bousset és Reitzensteint, a halál elragadta, másfelől pedig több eddigi munkása megszűnt az iskola szellemében tovább dolgozni. Legnagyobb és legveszedelmesebb ellensége a dialektikai teológia, mely újabban a protestáns teológia alakulására, különösen pedig az új teológus nemzedék gondolkozásmódjára mind nagyobb befolyást gyakorol. Angliában az általában véve sokkal konzervatívabb teológia ez iskola munkásságát és elért eredményeit komolyabb elismerésben sohasem részesítette s újabban is kiméltelen bírálatban részesült Rawlinson angol teológus részéről s az angol katolikus teológia képviselői is nemrég éles támadást intéztek ellene.¹

Jelen értekezés célja az, hogy a rendelkezésre álló adatok segítségével a keleti misztériumi vallások és az őskereszténység között kimutatható kapcsolatokat néhány szóban felvázolja. E célból azonban szükséges elsősorban a kereszténység megjelenése előtti és az első keresztény évszázadi görög-római világ történelmi és vallási hátterének és ezt követőleg a minisztériumi vallások lényegének és jelentőségének rövid ismertetése. Csak ezután térhetünk rá a tulajdonképeni kapcsolatok megvizsgálására.

II.

A második pun háborútól (Kr. e. 218—201) kezdve egészen az aktiumi ütközetig Kr. e. 31 az akkor ismert világ nagyon szomorú, nyomoruságos időket élt át. Egyik háború a másikat követte, aminek eredményeképpen a szegénység, a gazdasági válság az emberiségre egészen reánehazodott. A gyors léptekben világhatalommá fejlődő Róma Görögországot is meghódításra kényszerítette és birodalmához csatolta. Az olympusi istenek társaságába vetett hit, mely a görög város-államok összeomlásától kezdve mindinkább gyengült, az első keresztény évszázadban a görög ember előtt már majdnem teljesen elvesztette volt hatását. A régi görög nemzeti istenek tekintélye lehanyatlásának egyik főoka az

¹ Rawlinson : The New Testament Doctrine of Christ. Bampton Lectures, 1926. G. Sehayn : *Essai Catholique and Critical*. 1933.

A misztériumi vallások szerepe az őskereszténység kialakulásában.

volt, hogy a görög vallás az ember természetének csak egyik oldalát, az esztétikait méltatta figyelemre. A szegénység és kétségbeesés idején a szépség és vidámság vallása az élet kiábrándító tapasztalataiban meghasonlott embernek vigasztalást, kielégülést, nyugalmat nem tudott nyújtani és lassanként teljesen megsemmisült.

A római birodalom államvallása, mely három főelemből állott, és pedig Rómának, az élő császárnak, mint Augusztusznak és a halott császároknak, mint isteneknek imádása, az első keresztény évszázadban már teljesen az állam érdekeinek szolgálataiba került, melyben az egyén hite és vágyódása teljesen háttérbe szorult. Az egyetemes vallás a legalkalmasabb eszköznek bizonyult arra, hogy kifelé Róma egységét és megrendíthetetlen hatalmát hirdesse. De ez a vallás az egyénnek semmit sem tudott nyújtani, igen sok embert nem tudott kielégíteni, aminek következménye az lett, hogy igen sokan egy új, egy jobb, nemesebb vallás után vágyódtak, hogy azt a régi helyébe helyezzék.

Minden új vallásnak, mely a görög-római birodalomban abban az időben általános befogadást és elterjedést remélt, elsősorban a tudatlan tömeghez kellett fordulnia, a szegények, elnyomottak, nyomorúságban sinylődők vallásának kellett lennie, az ősrégi vallásokon kellett felépülnie, s ami mindennél fontosabb volt, a kétségbeesett, meghasonlott emberek számára személyes megváltást, tulvilági életet és boldogságot kellett ígérnie és biztosítania s végül nem tartozhatott csupán egy nemzethez, mint például a judaizmus, hanem nemzetiségre, fajra és osztályra való tekintet nélkül mindenkihez kellett szólania.

A kereszténység megjelenéséig és megerősödéséig, de még azután is egészen annak végső győzelméig, a görög-római birodalom vallásos életében a misztériumi vallások voltak a legalkalmasabbak arra, hogy a kor igényeinek megfeleljenek és a megváltás után sóvárgó embereket kielégítsék, ami egyuttal azt is jelentette, hogy a kereszténységnek e veszedelmes kultuszokkal, amelyek annyi, abban a korban, hasznos tulajdonsággal rendelkeztek, hosszú, elkeseredett, nehéz harcot kellett vívnia, mielőtt a győzelmet biztosította.

III.

Mik voltak tulajdonképpen ezek a misztériumi vallások? Eredetük egészen az ősrégi földmívelési vallásokig vezethető vissza; a természet őszi halála és tavaszi ujjáébredésének megfigyeléséből indul ki. Később, a fejlődés folyamán e kezdetleges földmívelési vallás szertartásainak értelme átalakulásokon ment át és a fejlődés bizonyos fokán, már a hívőnek büntől való megtisztulást és halhatatlan másvilági életet biztosított. E vallásos kultuszok középpontjában a Soter, Szabadító állott. E fogalom eredete is valószínűleg a régi földműves vallásban keresendő, amely több fogalmat alkotott, hogy azok az évet, az évszakot, a növényzetet, stb. képviseljék. Az Isten megjelenése a tavasz jövetelét, őszi halála pedig a természet halálát jelentette. Az Isten halálát egy másik, rosszindulatu isteni lény okozta, aki ellenfelét rendszeren orvul megöli; de végül megjelenik a harmadik isteni lény, a Szabadító, aki a halott Istent újból életre kelti és visszahozza a földre. Az Isten halála és Szabadító által való feltámasztása minden évben egyszer végbemegy.

E kultuszokban az eksztátikus imádás alapgondolata az volt, hogy a hívőt közösségbe hozza, eggyé tegye istenével. A megváltás módja rendszeren a szenvedő isten halála, aki végül feltámad, győzedelmeskedik a halálon és a hívőknek is halhatatlanságot biztosít.

A misztériumi kultuszok lényegéről és a Kr. utáni első évszázadi formájukról, sajnos, nagyon keveset tudunk. Minden, ami azokkal kapcsolatban rendelkezésünkre áll és felvilágosítást nyújthat, egy néhány többé-kevésbé homályos utalás egy-egy irónál, néhány ének- és imatöredék, megcsonkult feliratok, festmények, romban heverő kápolnák és templomok, domborművek, stb. A nehézséget fokozza az a körülmény, hogy igen sok esetben a ránk maradt emlékek korát meghatározni lehetetlen, ami pedig nagyon fontos volna, mert a misztériumi kultuszok az évszázadok folyamán változásokon mentek át, egyrésztük pedig teljesen átalakult. A dokumentumok legnagyobb része olyan írók kezéből származott, akik a misztériumi vallások elkeseredett ellenségei voltak és rendszeren azoknak csupán kevésbé kedvező oldalait igyekeztek kimutatni. Mindezek felett a tájékozatlanság egyik leg-

A misztériumi vallások szerepe az őskereszténység kialakulásában.

főbb oka az, hogy e kultuszok szertartásai mind titkosak voltak, azokat csak a beavatottak ismerték, azok pedig esküvel kötelezték magukat a legszigorubb hallgatásra.

A misztériumi vallások, habár sok tekintetben különböztek is egymástól, a következő lényeges tulajdonságokban megegyeztek: szertartásaik mindig titkosak voltak s az új tagok felvétele ünnepélyes beavatási szertartás útján ment végbe; a tagok között sem faji, sem osztály vagy nemzetiségi különbséget nem tettek; a hívőknek megváltást, a földi élet utáni halhatatlanságot biztosították, ami a jelöltnak az istenséggel való egyesülése által ment végbe. A beavatási szertartások egyes részei a mi szemünkben gyermekes színészkedésnek tünnek fel, de abban az időben, amikor a babona óriási mértékben el volt terjedve s az emberek a misztikus, jelképes jelenetekben és mutatványokban legnagyobb örömet találták, azoknak jelentősége és hatása is megvolt. Olyan eszközökkel, mint bódító italok élvezése hosszas böjtölés után, hirtelen fényes világosság támasztása sötétben, vagy a jelöltnak az isten ruhájába való öltöztetése, mind arra szolgáltak, hogy a hívő érzelmi benyomását minél magasabbra fokozzák, hogy azáltal benne az Istennel való egyesülés érzetét keltsék.

E kultuszok közül egy néhány, mint például az eleusis-i misztériumok Görögországában, államvallássá lettek, mások államilag nem voltak elismerve és mint titkos társaságok működtek. A legtöbb misztérium középpontjában női istenek állottak, míg a férfi istenek, mint Attis, Adonis, Osiris alsóbbrendű helyet foglaltak el. E tekintetben kivételt képezett a Mithra-kultusz, amelynek kizárólag férfiak lehettek tagjai.

IV.

A keleti misztériumi kultuszok legősibb formája a Dionisius kultusza, melyet Thráciában gyakoroltak jóval Kr. előtt a 6. század előtt, kapcsolatban a bacchusi orgiákkal. A 6. században összeolvadt Orpheus imádasával, melynek a kultusz fejlődésére jótékony hatása volt, mert annak durva kicsapongásai megszűntek s azontúl a hívek inkább szellemi extázis útján keresték az istenséggel való egyesülést.

Az eleusis-i misztériumok eredete is abból az időből való,

A misztériumi vallások szerepe az őskereszténység kialakulásában.

amikor a nép a növényvilág energiáit istenítette és annak újra és újra megújulásában magának az istenségnek megtestesülését látta. Keletkezési helye az Athéntől nem messze fekvő Eleusis volt. Amikor Athén egész Attikát egyesítette, e kultusz gyors fejlődésnek indult és Athén államvallása lett. Legjellegzetesebb vonása az, hogy a beavatási szertartásnak egyik pontján az u. n. kukeion, szent ital elfogyasztása volt. Valószínű azonban, hogy az ital nem képezte a beavatás központi részét. Arról nincs tudomásunk, hogy e misztériumok a római birodalomban milyen szerepet játszottak. Annyi azonban bizonyos, hogy Hadrian és Marcus Aurelius e kultusznak beavatottjai lettek. Elterjedettségüket mutatja az a körülmény, hogy amikor I. Valentinian császár 364-ben az éjszakai vallásos szertartásokat betiltotta, e betiltás az eleusis-i misztériumokat nem érintette.

Egy másik fontos misztériumi vallás Cyebele és Attis kultusza, mely phrygiai származású és Rómába Kisázsziából kerül, Kr. e. 204-ben, a Karthágóval folytatott háboru idején. Későbbi formájában bizonyos fajta szakramentumi étkezést foglalt magában, de annak igazi jelentését a reánk maradt homályos értelmű és szűkszavú felirásból még eddig nem sikerült megállapítani.

Az Isis istennő kultusza Egyiptomból származott és a római birodalomban Kr. e. a 2. század folyamán jelent meg. Eleinte üldözésnek volt kitéve, de lassanként megerősödött, népszerűvé vált, úgy hogy Caligula római császár Kr. u. 38-ban Isis tiszteletére templomot építtetett a Campus Marciuson. E kultusz beavatási szertartásának egy részét ismerjük egy II. századbeli író, Apuleius leírása alapján. E leírás szerint a beavatás előtt álló jelöltnek várakoznia kellett egészen addig, amíg Isis tudára adta, hogy hajlandó vele a misztériumi titkos igazságokat közölni. Bizonyos ceremóniák után a beavatást vezető pap megmosta és megöntözte a jelöltet tiszta vízzel, mely után tíz napig tartó szigorú böjt következett. A böjt letelte után a jelöltet új vászonruhába öltöztették s bevezették a templom legbelső részébe, ahol a kultusz titkait közölték vele. Másnap reggel megkoronázták palmaágakkal és diszes, feltűnő színű palástba öltöztetve bemutatták a várakozó beavatottak előtt, akik az ujonnan befogadott tagot örömmel és tisztelettel fogadták s valószínűleg úgy tekintették, mint aki az istenséggel egyesült s ennél fogva isteni tiszteletre méltó. E szer-

A misztériumi vallások szerepe az őskereszténység kialakulásában.

tartásban szakramentumi étkezéstről nincs tudomásunk, de valószínű, hogy később, a fejlődés magasabb fokán az is helyet foglalt benne.

A misztériumi kultuszok közül reánknezve legfontosabb a Mithra kultusz, mely a kereszténységhez legközelebb állott s annak bizonyos ideig riválisa és veszedelmes ellensége volt. Mithra valószínűleg az ősrégi árja népeknek napistene volt a történelem hajnalán. Sok fejlődésen ment keresztül s amikor a római birodalomban megjelent a Flavian császárok idejében, (70—76), mint hős, megváltó, Isten- és emberközötti közvetítő volt ismeretes, aki állandóan felfegyverkezve örökös háborút folytatott a sötétség istene ellen. Főképpen a katonák vallása volt és különösen a római birodalom határain volt elterjedve. E kultusz jelentős hatással volt a kereszténységre, melyhez sok tekintetben feltűnő hasonlatosságot mutatott. Keleten keletkezett szegények, rabszolgák, foglyok között és reményét a megváltóba, közvetítőbe helyezte. A keresztény urvacsorához feltűnően hasonló szakramentumai is voltak, melynek alkotó elemeit a kenyér és a víz képezték.

Több misztériumi vallást nem is kívánunk felsorolni. A fennebb említett és a többi, többé-kevésbé fontos kultuszokról általában még megállapíthatjuk azt, hogy sok jó tulajdonságaik mellett hiányossággal, gyenge oldalakkal is rendelkeztek s bukásukat főképpen azoknak köszönhették. A kereszténység tanításaiból az első keresztény évszázadokban folytatott küzdelmeiben, még a legrettenetesebb üldözések idején sem engedett, más vallásokat el nem ismert és a legteljesebb mértékben kizárólagos maradt. Többek között ez volt kétségtelenül egyik erőssége. Emellett erkölcsi tekintetben mindig a lehető legmagasabb fokon állott. Ezzel szemben a misztériumi vallások kizárólagosságukat nem tudták, de nem is akarták megőrizni s erkölcsi utmutatás tekintetében is gyakran nem voltak képesek utmutatóul szolgálni.

A negyedik század elején a kereszténység államvallássá lett s megkezdte a még virágzó misztériumi vallások legkíméletlenebb kiirtását, úgy, hogy azok a negyedik század végén már teljesen eltűntek a római birodalom területéről.

(Folyt. köv.)

Oxford.

Ifj. Kovács Lajos.

Gál József.

1861—1934.

A dâmbâui egyházközségből hozta magával a középiskolába azt a kivételesen mély vallásos érzést, mely egy életen át vezérlő csillaga volt. Előhaladott korban kezdette meg gimnáziumi tanulmányait. Erre később nagyra ráfizetett, mert a VI. gimnáziumi osztályból besorozták katonának. Három évig volt katona. A katonai élet pallérozatlan durvasága sok keserűséget okozott érzékeny lelkének, de másfelől vasfegyelme is meglátszott rajta. Mikor a katonai évek letelte után visszajött a gimnáziumba, a kisebb diákok előtt koránál és külsejénél fogva valóságos tanári tekintélynek örvendett. Az érettségi után papi pályára ment, mely pálya nagyra megfelelt egyéni hajlamainak. Ez a hivatásérzet látszik egész papi működésén. Ahol megkezdette e szép pályát, ugyanazon a helyen folytatta 41 évig hűséggel, becsülettel és zajtalanul. Nemcsak az egyházközség külső építésében, hanem a hivek lelkében is maradandó nyomait hagyta lelkipásztori működésének. Milyen boldog volt, ha hűséges vetése után a siker aratását láthatta! A hangos szereplésre nem vágyott, a népszerűséget nem kereste; mégis általános közbecsülés vette körül egész életében. Mély vallásos érzéstől áthatott imádságok, egyházi beszédek és versek tesznek bizonyágot írói tehetségéről. Isten szép és nagy családdal áldotta meg, de szerető és gondos nejével együtt a szűkös papi jövedelem mellett is megtalálták azokat a módozatokat, melyekkel gyermekeik jövőjét megalapozhatták. Milyen boldogan és jó reménységgel ment Cristurra, hogy ott a sok gonddal épített szép családi otthonban, s részben az általa ültetett fák árnyékában élvezni fogja a jól megérdemelt nyugalmat. Nem sokáig élvezhette. Amilyen csendes és zajtalan volt élete, olyan csöndben távozott el innen. Nagy családjával és hiveivel együtt mi is kegyelettel őrizzük a nemes lelkű barát emlékezetét. V. A.